

„AGRÁRSZABOTÓR KULÁKOK” CSONGRÁD MEGYEI GAZDÁK ÉS AZ ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁG

Révész Béla
egyetemi docens

Szegedi Tudományegyetem

2012 tavaszán az Országgyűlés határozatban ítélte el a magyar középparasztsággal szemben a kommunista diktatúra idején elkövetett üldözést és megkülönböztetést.¹ A határozat ugyan nem tekintette feladatának a „kommunista diktatúra idejének” közelebbi meghatározását, de a benyújtott határozati javaslat a „kulákküldözés” kezdetét Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án tartott kecskeméti beszédéhez kapcsolta.² Mivel ennek a megszüntetéséről itt sem esett szó, feltehetően a rendszerváltás egész időszakára érvényesnek tekintette a kulákok – azaz a 25 holdon vagy annál több szántón, 5 holdon vagy annál nagyobb szőlőn gazdálkodók, illetve a cséplőgép tulajdonosok valamint a malmot üzemeltetők – üldözését, diszkriminációját. Politikatörténeti szempontból viszont látható, hogy a második világháború vége és a rendszerváltás közötti több mint négy évtized közel nem jelenti a pártállami hatalomgyakorlás valamiféle egységes és egynemű időszakát. Az 1948-1950 közötti néhány év joggal nevezhető a diktatúra törvényi és személyi feltételei kialakítása periódusának, amelyet az 1953-ig tartó politikai despotizmus időszaka követ. Az 1953. június - 1955. április közötti „új szakasz” a „szocialista törvényesség” keretein belül kívánta visszaszorítani a diktatúra nyílt törvénysértéseit, majd a 1956 novembere és 1962 közötti posztstálinista diktatúra ismét felélesztette az ötvenes évek elejéről jól ismert módszereket. A stabilizálódott Kádár-rendszer kezdetben a társadalom egészét az egypárti mechanizmus igazolásának a szolgálatába kívánta állítani, miközben a fokozódó gazdasági nehézségek, valamint a növekvő szociális és politikai feszültségek a nyolcvanas évektől egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a jogrendszer átalakításának az igénye már a piacgazdaság és a jogállami szerkezet irányába mutat. Jelen tanulmány ebből a rendkívül összetett korszakból az ötvenes évek első fele hatalmi szándékainak, intézkedéseinek összefoglalását kívánja nyújtani a „kulákkérdés” Csongrád megyei példáinak felhasználásán keresztül.

Hegedűs András (akkoriban a KV Titkárság tagja) szerint már 1953. májusában érkeztek jelzések Moszkvából, hogy a szovjet vezetés nincs megelégedve a magyar helyzettel

¹ „Megemlékezés napja a kulákküldözések idején tönkretett magyar gazdákról” 23/2012. (III. 28.) OGY határozat.

² „Megemlékezés napja a kulákküldözések idején tönkretett magyar gazdákról” H/4484. sz. országgyűlési határozati javaslat 2011.10.10.

és Rákosiékkal, „azt azonban, hogy konkrétan mi ad erre okot, ők sem tudták”.³ Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála után az SZKP Központi Bizottsága megkezdte a személyi kultusz kritikáját, felülbírálta a korábbi gazdaságpolitikát, s ezt tanácsolta a többi, kormányon lévő kommunista vezetőknek is.⁴ Az MDP Titkársága június 3-i ülésén a magyar pártvezetők elismertek bizonyos hibákat, és kilátásba helyeztek több jelentős változást: az életszínvonal emelését, a fiatal káderek s kivált az új értelmiségiek bevonását a „párt és az ország vezetésébe”, a harminckét tagú kormány létszámának radikális csökkentését, amnesztiarendelet kiadását, a miniszterelnöki és a párttitkári funkció különválasztását.⁵ Ennek ellenére az SZKP vezetői úgy látták, hogy Rákosi Mátyás továbbra sem hajlandó lényegesebb változtatásokra, ezért 1953. június 13-ra Moszkvába hívták az MDP vezetőit.⁶ A megbeszéléseken tulajdonképpen eldőlt minden olyan kérdés, amelyet az MDP Központi Vezetőségének két héttel későbbi ülésének vitája, illetve határozata tartalmazott.⁷

A Központi Vezetőség 1953. június 27-28-i kibővített ülésén Rákosi részletesen elemezte saját felelősségét az elkövetett hibákért, elítélte a személyi kultuszt, a „vezérkedést”, a hatalom összpontosítását saját és néhány társa kezébe, a párt eluralkodását az állami szervek felett.⁸ Nagy Imre viszont tovább ment, és főként arra kereste a választ, miért kerülhetett sor ilyen mélységű torzulásokra. Megállapította, hogy a „hibák, amelyekért Rákosi elvtárs mint a párt vezetője elsősorban felelős, abból fakadtak, hogy vezetésével a párt a maga belső életében, irányelveiben és gyakorlati tevékenységében a munka számos területén letért a marxizmus–leninizmus alapjairól, megsértette azokat. (...) Megsértettük a népi demokrácia alapelveit a párt és az állam, az állam és a néptömegek viszonya tekintetében.” Nagy Imre beszédstílusával is meglepetést keltett. A „pártállam” minősítő megjelölést nem használta ugyan, de az „árnyékkormány” és a „rendőrállam” kifejezéseket igen. Megoldási javaslatában az „igazi népképviselő demokratikus elve” és a „kormányzati felelősség” terminusai szerepeltek. „(...) további lépéseket kell tenni az államélet demokratizálása terén.” A gazdaságpolitikát pedig egyszerűen „kalandorpolitikának” nevezte.⁹ Bár

³ HEGEDŰS András: *Élet egy eszme árnyékában*. A beszélgetéseket Zsille Zoltán készítette Kasza Levente közreműködésével. Szerzői kiadás, Wien, 1985. 188.

⁴ Sztálin halála és a szovjet vezetés által tett első liberalizáló intézkedések azonnal visszhangra találtak a népi demokráciákban is. Moszkva tartott a kirobbanó elégedetlenségek általánossá válásától, amelynek első jelei a Csehszlovákiában június elején, majd Berlinben június közepén lezajlott sztrájkokban, megmozdulásokban mutatkoztak meg. Ezért „az új szovjet vezetés nyomatékosan ajánlotta a csatlós államoknak, hogy haladéktalanul változtassák meg gazdaságpolitikájukat, enyhítsék a munkásokra, parasztokra és középrétegekre nehezedő nyomást, állítsák le a drága és soha meg nem térülő iparosítási programot, amelyeket saját gazdasági lehetőségeik teljes figyelmen kívül hagyásával, a 'nagy testvér' példáját követve indítottak be.” HELLER, Mihail – NYEKRICHS, Alexandr: *A Szovjetunió története*. In: Orosz történelem. II. kötet. Osiris, Budapest, 1996. 425.

⁵ Lásd: *A Titkárság határozata a hibák kijavítását szolgáló egyes intézkedésekről*. 1953. június 3. In: Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948-1956*. Napvilág, Budapest, 1998. 186-187.

⁶ A küldöttség tagjai: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Nagy Imre, Hegedűs András, Hidas István, Szalai Béla, Földvári Rudolf és Dobi István. Nem hívták meg a szovjet vezetők a szűkebb vezetés két tagját: Farkas Mihályt és Révai Józsefet. Lásd: VARGA László (szerk.): 1956. *A forradalom kronológiája és bibliográfiája*. Századvég – Atlanti Kiadó – 1956-os Intézet. Budapest, 1990. 19.

⁷ A moszkvai tárgyalások jegyzőkönyvének egyik változatát elsőként közli PALASIK Mária: *Láttelet a magyar függetlenségről*. Kapu, 1989. 5.; Egy további változatát lásd: *Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól*, 1953. június 13–16. Közli T. VARGA György. *Múltunk*, 1992. 2–3. sz.

⁸ Lásd: T. VARGA György: *Rákosi Mátyás referátuma az MDP Központi Vezetőségének 1953. júniusi ülésén*. *Múltunk*, 1990. 1.

⁹ Nagy Imre beszédét először Kis János és Pető Iván közölték a *Beszélő* szamizdat folyóirat 1984. évi 10.

az elfogadott határozattal látszólag mindenki egyetértett, sokak esetében ez az azonosulás merőben formalitás maradt, sőt, a KV tagjainak többsége semmiféle hajlandóságot sem mutatott arra, hogy Nagy Imre felszólítását komolyan vegye, és akár csak elgondolkozzon „a hibák gyökerein”.¹⁰

A Nagy Imre kormányfői kinevezésével indult ún. „új szakasz” egyik első intézkedése a Rákosi Mátyás pártvezető által a proletárdiktatúra „öklének” tekintett Államvédelmi Hatóság túlhatalmának korlátozására irányult. Ennek értelmében az 1950 előtti helyzetnek megfelelően az ÁVH visszakerült a Belügyminisztérium szervezetébe. Az egyszemélyi minisztériumi irányítás mindenhatóságának mérséklésére 1953 júliusában létrehozták a belügyi kollégiumot. A vidéki főosztályok munkájáról szóló beszámolók sorát Szolnok megye nyitotta meg az 1954. április 6-i kollégiumi ülésen. A június 22-i ülésen elfogadták az Ellenőrzési főosztály 1954. harmadik negyedévi tervét, amely 3. pontja kimondta: (az Ellenőrzési főosztály) „ellenőrzi a BM Csongrád megyei Főosztály munkáját, és segítséget nyújt a kollégium elé terjesztendő jelentés elkészítéséhez”.¹¹ Ezt a Jelentést tűzte napirendjére a kollégium 1954. szeptember 7-i ülésén, amely sok tekintetben tényszerű információkat nyújtott a Csongrád megyei állapotokról.

Csongrád megye agrárjellegéből adódóan az egyik legfontosabb ellenséges kategóriának a helyi politikai vezetés és az állambiztonsági szervek a kulákságot tekintették.¹² A fordulat évét követően az MDP vezetése gyorsan elfelejtette azon korábbi ígérését, hogy az egyéni gazdálkodásról a szövetkezeti gazdálkodásra való áttérést lassú, hosszan tartó folyamatnak tekinti. Rákosi Mátyás főtitkár az „erőszakos kolhozosítást” meghirdető – említett – kecskeméti beszédében 1948. augusztus 20-án bejelentette, hogy 3-4 éven belül a parasztság 90 %-ának át kell térni a kollektív gazdálkodásra. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a középparasztság, a kulákok üldözése. Mintegy 70 ezer parasztgazdaságot minősítettek kulákgazdaságnak, gyakran arra kényszerítve a 10-15 holdas tulajdonosokat, hogy feladják a földművelést és az iparban keressenek munkalehetőséget.¹³

A szovjet minta évtizedes tapasztalatai, ideológiai elvei és erőszakos módszerei kéznél voltak: „A kollektivizálásért vívott harcban a szegény- és középparasztnak saját bőrükön tapasztalták a kulákság vadállatiasságát és álnokságát, s egy emberként azt követelték a kormánytól, hogy a kuláksággal szemben alkalmazza az állami erőszak rendszabályait”¹⁴.

számában. Lásd: HARASZTI Miklós (et al.) (Szerk.): *Beszélő Összkiadás 1981-1989*. AB-Beszélő, Budapest, 1992. I. köt. 630-638.

¹⁰ Ennek a magatartásformának jellegzetes képviselője Gerő Ernő volt. Lásd: RAINER M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz*. Első kötet 1896-1953. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 522-524.

¹¹ Belügyminisztérium Központi Irattár [a továbbiakban: BM KI] 106-1-30. In: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései*. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. (szerk.: KAJÁRI Erzsébet) Történeti Hivatal, Budapest, 2001 865. Mivel a Csongrád megyei Főosztály – itt tárgyalt – iratai kívül esnek az említett iratközlés időhatárain, ezért ezek eddig kiadatlanok maradtak.

¹² Az első kuláklisztázásra 1949-ben került sor, ezt helyi szinten az MDP-titkár, a rendőrpáncsnok és a tanács vezetője állította össze. Az iránymutató belső utasítások szerint kulák az, akinek éves bevétele a 350 aranykoronát meghaladta, vagy földterületük nagysága a 25 holdat elérte. Később már kuláknak tekintették azokat is, akik hosszabb-rövidebb ideig alkalmazottat tartottak. A kuláklisztákat az „új szakasz” kezdetén, 1953 nyarán felülvizsgálták. Lásd: KÁVÁSI Klára: *Kuláklista*. Agóra, Budapest, 1992. 22-23.

¹³ Lásd: ERDMANN Gyula: *A sztálinizmus mélypontján. A beszolgáltatási rendszer 1948-1953 június*. In: uő.: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945-1956*. Tevan, Békéscsaba, 1992.

¹⁴ TRAPEZNYIKOV, Sz.: *A bolsevik párt harca a mezőgazdaság kollektivizálásáért az első sztálini ötéves terv éveiben*. Szikra, Budapest, 1952. 96.

Ezt az utat követte a magyar politikai vezetés is, amikor 1949-1953 között újabb erőszakos intézkedéseket léptettek életbe a kulákokkal szemben: elvették mezőgazdasági gépeiket, lakó- és gazdasági épületeiket. Folyamatosan emelték a beszolgáltatás mértékét, és mivel már az állatokat sem volt mivel etetni, a szintén büntetendő kényszervágások sora következett. A beszolgáltatások elmaradása tömeges kitelepítésekhez vezetett. 1949 és 1955 között több mint 400 ezer földművest ítéltek el a „közellátás veszélyeztetése” vádjával, ami az esetek többségében a beszolgáltatási kötelezettség nem teljesítését jelentette.¹⁵

A hatályos büntetőjogi szabályozás és joggyakorlat pontosan tükrözte azt a jogpolitikai szándékot, hogy az államellenes bűncselekmények elkövetőivel szemben a törvények teljes szigorával kell eljárni. Ez egyébként minden normálisan működő államnak alapvető érdeke. A proletárdiktatúra önkénye viszont a büntetőjog érvényességét olyan területekre is kiterjesztette, ahol a demokratikus hatalomgyakorlás minimumának megléte esetén, illetve az emberi szabadságjogok súlyos megsértése nélkül nem lenne helye.¹⁶ A hivatalos ideológiától – amelynek autentikus interpretátorai, vagyis a pártvezetők maguk nem ragaszkodtak saját értelmezéseik állandóságához – való bármilyen eltérést szinte automatikusan büntetőjogi eszközökkel, vagy adminisztratív intézkedésekkel kívántak szankcionálni. A rendszer működésének kiindulópontja meglehetősen egyszerű volt: „Hogy a társadalmi veszélyesség milyen foka valósít meg bűncselekményt, arra a jogalkotók és jogalkalmazók számára mindenkor pártunk irányvonala ad megfelelő útmutatást.”¹⁷

Minden bűncselekményt tehát elsősorban politikailag kellett értékelni. Ezt a szempontot azonban át kellett vinni a büntetőjogi jogalkotásnak és jogalkalmazásnak olyan területeire, ahol bizonyos pozitív jogi kötöttségek, továbbá „burzsoá” joghagyományok folytán sajátos önmozgási tendenciák mutatkoztak a túlpolitikizálási és relativizálási szándékokkal szemben. Ennek ellenére a jogalkalmazás folyamatában egyre nagyobb szerepet kapott a jogértelmezés politikai jellege, valamint az aktuális ideológiai szempontok kellő figyelembevétele a tényállás megállapításában, de még inkább a döntés meghozatalában. Segítséget nyújtott mindehhez az is, hogy „a szocialista totalitárius rendszer a hagyományos közép-európai paternalizmusra épült, ebben a régióban a bíróságoknak mindig szoros kötődésük volt a központi adminisztrációhoz és a helyi politikai hatalomhoz. (...) Természetesen a politikai-ideológiai alárendeltség megkérdőjelezte a mindennapi ítélkezés beavatkozás-mentességét. Egyrészt a politikai gyakorlat (a párt mindenhatósága), másrészt

¹⁵ Az adatot közli: VALUCH Tibor: *A paraszti társadalomtól a falusi társadalomig*. In: uő.: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris, Budapest, 2001. 192.

¹⁶ Az emberi szabadságjogok érvényesültek legkevésbé a szovjet típusú diktatúrákban. „A személyi szabadság és sérthetlenség területén nem érvényesülhetett az a polgári alapelv, hogy nem lehet korlátozni személyes szabadságában olyan személyt, akinek cselekményét jogszabály az elkövetés előtt nem minősítette bűncselekménynek. Szabadságvesztés-büntetést nemcsak bíróság szabhatott ki. Bárkit bírói ítélet nélkül lehetett internálni, börtönbe zárni. A büntetőeljárás során a terhelt jogait korlátozták. Az előzetes letartóztatás ideje elvileg korlátlan volt, nem érvényesültek sem a kontradiktórius eljárás alapelvei, sem a védelemhez való jog. A rendőrhatalom kényszerintézkedéseket alacsony szintű jogszabályok alapján foganatosították. A bírói út sok esetben kizárta vagy rendkívül korlátozottá vált. A személyi motozás, házkutatás, levelek, táviratok hatóság általi ellenőrzése szinte mindig törvénytelenül történt.” Lásd: *A szovjet típusú államberendezkedés Magyarországon*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris, Budapest, 1996. 391.

¹⁷ KÁRPÁTI László: *Alkalmazzuk büntető jogszabályainkat osztályharcos szellemben*. Rendőrségi Szemle, 1955. 12. 1049.

– eszmei háttérként – a hatalom egységének elve és ebből következően a törvényhozás megkérdőjelezhetetlen felsőbbrendűsége lehetetlenné tettek mindenféle függetlenséget.”¹⁸

Az ideologikus büntetőpolitikai elvek a proletárdiktatúra viszonyai között természetesen azokat a bűncselekményeket tartották a legvesélyesebbeknek, amelyek a népi demokratikus államrend alapjait sértik, vagy veszélyeztetik, azaz amelyeknek tárgya maga a népi demokratikus államrend.¹⁹ A bűncselekmény minősítése szempontjából azonban nem a bűncselekmény elkövetési tárgyát tekintették lényegesnek, hanem a bűncselekmény speciális tárgyát, illetve ezen belül is a közvetlen tárgyat. Hogy politikai jelentősége is lehet az elkövetési tárgy és a közvetlen tárgy – egyébként szigorúan jogdogmatikai fogalmak – egybemosásának, arra konkrét példa is hozható az 50-es évek bírósági gyakorlatából, éppen egy kulákper kapcsán²⁰.

- K. János a termelőszövetkezet elnöke ellen merényletet követett el bosszúból a szövetkezetből kidobott, leleplezett kulák, oly módon, hogy verekedést provokált, majd annak során bokszerrel többször halántékon sújtotta. Ha e bűncselekmény minősítésénél tévesen az elkövetési tárgyból indulunk ki – fejtegette a bíró –, akkor abba a hibába eshetünk, hogy ezt a cselekményt halált okozó súlyos testi sértésnek, vagy esetleg szándékos emberölésnek minősítjük, figyelmen kívül hagyva a cselekmény politikai jellegét. Meg kell tehát keresni ennek a bűncselekménynek a közvetlen és a speciális tárgyát, amihez alaposabb vizsgálódás szükséges a bűncselekmény helyes politikai értékelése és ennek megfelelően helyes minősítése érdekében. Nyomós érdeke-e államunknak az állampolgárok életvédelme? Kétségtelen, hogy alapvetően fontos. *A tsz-elnök életének, testi épségének védelme szempontjából azonban azt is figyelembe kell venni, hogy szocialista típusú államban a termelőszövetkezet alapintézmény, a bűnös támadás tehát közvetlenül a termelőszövetkezet ellen is irányult. Következésképpen ennek a bűncselekménynek közvetlen tárgya: a népi demokratikus államrend alapintézménye, a termelőszövetkezet tagjainak élete. Speciális tárgya: az állam belső biztonsága. Az említett bűncselekmény speciális tárgyának alapulvételével tehát – hangzott a népi demokratikus verdikt – ezt a bűncselekményt állam elleni büntettnek kell minősíteni.*

Az ideológia és a politika büntetőjogi megjelenítésének egyik legszélsőségesebb példája az a termelőszövetkezet elleni izgatás önálló tényállásként való büntetendővé tétele az ötvenes években. A büntetőpolitikai magyarázatot az szolgáltatta, hogy a jogalkalmazás valamennyi szervére, de legközvetlenebbül a rendőri és államvédelmi szervekre hárult a mezőgazdaság szocialista átszervezésének büntetőjogi védelme – az osztályellenség támadásainak megelőzése, az elkövetett bűncselekmények és a büntettek leleplezése, bíróság elé állítása. A védendő – nem titkoltan: ideológiai – értékek a következők voltak:

¹⁸ FLECK Zoltán: *Bíróság és politika. A bírói függetlenség jogszociológiai vizsgálatának előfelvetései.* Társadalomkutatás, 1993. 1–2., 84.; A kérdésről részletesebben uő.: *Jogszolgáltatató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmuselméletek és a magyarországi szocializmus.* Napvilág, Budapest, 2001.

¹⁹ A rendőrségi oktatási-képzési anyagok gyakran foglalkoztak az agrárbűncselekményeknek minősített esetek politikai vonatkozásaival: A kulák aknamunkája a termelőszövetkezetek bomlasztására. *Rendőrségi szemle*, 1953. 12. sz., 1130.; Egy elsikkadt kulák-kártevés a rendőri munka fogyatékoságaiból. *Rendőrségi szemle*, 1953. 5. sz., 447.; HORVÁTH Mihály: Egy kulák-per következménye. *Rendőrségi szemle*, 1955. 5. sz., 446.

²⁰ BARNA Péter: *Büntetőjogi ismeretek.* II. Belügyminisztérium, Budapest 1957. (Belső használatra) Az e részben ismertetett további jogesetek innen származnak.

1. A termelőszövetkezeti mozgalom mint a szocializmus építése egyik alapformájának védelme minden ellenséges támadástól.
2. A meglévő termelőszövetkezetek védelme.
3. Az új termelőszövetkezetek megalakulásának elősegítése.

A megjelölt feladatok arra is rá kívántak világítani, hogy az osztályellenség a termelőszövetkezeti mozgalmat milyen pontokon igyekezett támadni azért, hogy a népi demokratikus államrendet gyengítse. De milyen módon nyithatott frontot ezen a téren az ellenség? Az osztályellenség támadásainak egyik jellegzetes formájának tekintették az ellenséges agitációt és propagandát, amelyet az ellenséges elemek a mezőgazdaság területén is alkalmaztak. „A tőkés viszonyoknak hazánkban való visszaállításában reménykedő, semmitől vissza nem riadó volt földbirtokos és kulák elemek, híveik és bérenceik különböző módokon eszeveszett harcot folytattak a munkásosztály diktatúrája ellen.” A termelőszövetkezet elleni izgatás mint ellenséges agitáció és propaganda célja ezek szerint elsősorban az volt, hogy hazugságokkal, rágalmakkal, megijesztéssel elterelje a dolgozó parasztokat a termelőszövetkezeti mozgalomtól. Az ilyen fajta ellenséges támadásokat folyamatosnak, a támadások erősségét viszont hullámnak nevezték a belügyi jelentések²¹.

El kellett döntenet az is, hogy milyen büntető jogszabályok alapján lehet eredményesen visszaverni a kulákok támadásait. Az ellenséges agitáció és propaganda üldözését elsősorban a népi demokrácia elleni izgatásról, a hatályos büntetőtörvény, a BHÖ²² 2. pontjában felvett törvényi tényállás biztosította. Ennek b) pontja szerint büntettet követett el, aki „a népi demokratikus államrend, vagy annak alapintézményei ellen gyűlöletre izgat”. Az izgatást az valóította meg, aki nyilatkozatával vagy magatartásával gyűlöletet, ellenszenvet, felháborodást kívánt kelteni. Ezen a ponton volt szüksége a jogalkalmazónak egy kiterjesztő értelmezésre, illetve fikcióra. Olyannak tekintette ugyanis a joggyakorlat a termelőszövetkezeti mozgalmat, mint amely – ahogyan már láttuk – a népi demokratikus államrend alapintézménye, tehát a mozgalom ellen irányuló ellenséges agitáció vagy propaganda terjesztése az idézett törvényi rendelkezés alapján lett üldözendő. Mégis a kormány – kevesellve vagy éppen túlzásnak tartva ezt a fikciót – 1949-ben, tehát a termelőszövetkezeti mozgalom szervezésének kezdeti időszakában arra az elhatározásra jutott, hogy nem csupán a termelőszövetkezeti mozgalomnak, de az alacsonyabb szervezettségű termelőszövetkezeti csoportoknak továbbá maguknak a termelőszövetkezeti csoportok tagjainak a számára is közvetlenül szükséges ezt a törvényi védelmet biztosítani. E megfontolás alapján bocsátották ki 1949. március 19-én a 2560/1949. számú kormányrendeletet, melynek a termelőszövetkezet elleni izgatás különböző elkövetési formáit tartalmazó meghatározásait és a kiszabható büntetések megjelölését a BHÖ 31. pontjába vette fel: „Büntettet követ el s két évtől tíz évig terjedhető börtönnel büntethető az, aki termelőszövetkezeti csoport

²¹ A korabeli sajtó tartalomelemzéséből kiderül, hogy „szabotálni” 1948 áprilisától kezdenek a kulákok, s attól kezdve havonként 3-4 főcímbe „szabotálják” hol a beszolgáltatást, hol az élelmiszer-ellátást, hol a mezőgazdasági munkások biztosítását, hol a szabályos aratást és cséplést, hol a tejbeadást, hol pedig a földjükön soron következő munkát. Lásd: ZÁVADA Pál: *Kulákprés. Dokumentumok és kommentár egy parasztgazdaság történetéhez*. Műhelysorozat 6. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986. 84.

²² A Büntető Törvénykönyv 1961-ben történt elfogadásáig (1961. évi V. törvény) – egységes törvénykönyv hiányában – az Igazságügyi Minisztérium által közzétett „A Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása” – BHÖ – tartalmazta az alkalmazandó joganyagot.

alakulását megnehezíti, megghiúsítja, a megalakult csoportot működésében akadályozza vagy annak fennmaradását veszélyezteti azáltal, hogy:

- a. a termelőszövetkezeti csoport intézménye ellen izgat, arra rágalmozó vagy becsmérő kijelentést tesz;
- b. a csoportba való belépéstől mást visszatartani törekszik;
- c. a csoport tagját vagy annak háza népét a csoporthoz tartozásuk miatt becsmérli, megszegényíti vagy bántalmazza;
- d. a csoport tagját vagy mást a csoport érdekében kifejtett munkájában akadályozza vagy akadályozni törekszik.”

Az idézett termelőszövetkezeti elleni izgatás törvényi meghatározását összehasonlítva a BHÖ 2. pontja b) alpontjában meghatározott izgatással, az tapasztalható, hogy amennyiben a termelőszövetkezeti csoportok elleni támadás, a helyi viszonyokon túlmenően, a termelőszövetkezeti mozgalom, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének az eszméje ellen is irányult – tehát olyan intézmény ellen, amelyet az alkotmányos rend részének tekintettek –, a cselekmény – e jogértelmezés alapján – a BHÖ 2. pontjában meghatározott izgatást valósította meg. A tulajdonképpeni termelőszövetkezet elleni izgatást viszont a BHÖ 31. a) pontban szerepeltetett cselekmény valósította meg, mely kifejeződhetett a termelőszövetkezet intézménye elleni kifejezetten izgató, rágalmozó vagy becsmérő kijelentések megtételében. Például:

- F. Sándor kulák termelőszövetkezeti tagok és egyéni gazdálkodók előtt arról beszélt, hogy „A termelőszövetkezetben nem lehet megélni a parasztságnak, mert annyit sem tudnak keresni, hogy sóra és paprikára elég legyen (...)”, továbbá kijelentette, hogy „(...) amennyiben az állam termelőszövetkezeteket fog létesíteni, úgy a dolgozók éhen halnak, tehát hiába ugrálnak a kommunisták és a rádió is hiába kürtöli mindig a termelőszövetkezetek fejlődését, mert a dolgozó parasztnak nem fognak úgysem belépni (...)” A kulák idézett kijelentései többszörösen kimerítik a BHÖ 31. pontjának a) alpontjában meghatározott büntettet – szöveg az ítélet indokolása –, sőt ez a cselekmény a BHÖ 2. pontjának b) alpontjában meghatározott izgatás büntettként is minősíthető. E kijelentések ugyanis, túlmenően a helybeli viszonyokon, az egész termelőszövetkezeti intézményt támadják.

A BHÖ 31. pontjának b), c) és d) alpontjaiban meghatározott cselekmények viszont valójában nem izgatási jellegű magatartások, mégis ugyanúgy a termelőszövetkezeti mozgalom elleni támadásnak tekintették, mint az a) alpontját. A b) alpontban szereplő „a csoportba való belépéstől mást visszatartani törekszik” és a d) alpont második fordulatában szereplő „a csoport tagját vagy mást a csoport érdekében kifejtett munkájában (...) akadályozni törekszik” szövegezésben megjelölt magatartások ugyanis ebben az értelmezésben a büntett kísérletét jelentették, a törvény mégis úgy emelte ki e magatartásokat, mintha befejezett büntettet képeztek volna. A törvény a BHÖ 2. pontjában meghatározott államrend elleni izgatással szemben a termelőszövetkezet elleni izgatás megvalósulásának feltételeként meghatározott további eredmény bekövetkezését is előírta azzal, hogy az alpontokban felsorolt magatartások feltételeként a BHÖ 31. pontjában első bekezdésében kijelentette: „Büntettet követ el (...), aki termelőszövetkezeti csoport alakulását megnehezíti, megghiúsítja, a megalakult csoportot működésében akadályozza, vagy annak fennmaradását veszélyezteti azáltal, hogy (...)”. A büntetőjogi értékelés szempontjából tehát eredménynek tekintették

a puszta veszélyeztetést is, mivel egy veszélyes állapot előidézését tartották a büntetendő magatartás eredményének. Például:

- V. János volt laikus szerzetes Szegeden a dolgozó paraszttal való beszélgetés során kijelentette, hogy „nem érdemes belépniük az alakuló termelőszövetkezetbe azért sem, mert ott a már bennlévő tagok nem értenek semmihez, csak ahhoz, hogy a termeléstől a paraszt kedvét elvegyék (...)”.
- K. Imrét hivatalos minőségben abból a célból küldték az egyik községbe, hogy a termelőszövetkezeti csoport megalakításának ügyét a helyi vezetőkkel megbeszélje és adatokat gyűjtsön. K. Imre a feladatok elvégzése helyett olyan magatartást tanúsított, hogy a termelőszövetkezeti csoport megalakítását akadályozta. A Legfelsőbb Bíróság ítéletében többek között megállapította: „A vádlott e küldetéséből folyt, hogy a termelőszövetkezeti csoport megalakítása érdekében kellett tevékenykednie, lelkesítenie kellett volna a helybeli földművelőket a csoport megalakítására. A tőle elvárható magatartással szemben a vádlottnak a tényállásban írt fanyar és kétértelmű kijelentése ennél az ellentétnél fogva is alkalmas volt arra, hogy demoralizáló hatást, lelkesedés helyett habozást, visszariadást váltson ki és ezáltal a csoport megalakulását nehezítse. A vádlott ismerte feladatát és magasabb képzettségénél fogva tudnia kellett, hogy magatartása, kijelentése ilyen hatás kiváltására alkalmas. Nem sértett tehát az elsőbíróság jogszabályt akkor, amikor a vádlottnak e büntetben bűnösségét megállapította és ezért az emiatt bejelentett fellebbezések alaptalanok.”
- B. János makói középparaszt több személy előtt azt állította, hogy „a tsz-nek a tagjai ragályos betegségben szenvednek, ezért el kell őket kerülni, nehogy az ember elkapja”. Ez esetben az elkövetőnek pusztán az osztályhelyzetét figyelembe véve nem érthető, hogy mi készítette ilyen kijelentés megtételére. A nevezett azonban a Barankovics pártnak volt aktív tagja – mutatott rá a bíróság – és két esetben büntették meg terrorcselekmény-számba menő, hatósági közeg elleni erőszak miatt. Az említett példa a „becsmérléssel” elkövetett termelőszövetkezet elleni izgatásra jellemző, annak ellenére, hogy az elkövető nem nevezte meg személy szerint a termelőszövetkezetnek azt a tagját vagy azokat a tagjait, akikre a becsmérlő kijelentések vonatkoznak, hanem általában a termelőszövetkezet valamennyi tagjára értette.

Példa a „megszégyenítés” tényállási elemének megvalósítására:

- L. Lázár kulák szentesi béresét, aki a helybeli termelőszövetkezet tagja, „leitatta”, majd egy táblát akasztott a nyakába, amelyre azt írta: „minden tsz-tag ilyen részeg (...)”

Példa a „tsz tagja háza népének a tsz-hez tartozásuk miatti bántalmazás”-ra:

- K. Józsefné kulákasszony L. István termelőszövetkezeti tag gyermekeit bántalmazta, azt hangoztatva, hogy az apjuk „hazaáruló”, mert belépett a termelőszövetkezetbe.²³

²³ Ahogyan korábban látható volt, a bántalmazással megvalósított termelőszövetkezet elleni izgatást jellegénél fogva terrorista cselekményként értékelték – azonban ilyen tényállásra vonatkozóan a BHÖ nem tartalmazott

A termelőszövetkezet tagjának vagy más személynek a termelőszövetkezet érdekében kifejtett munkájában való akadályozását²⁴ megvalósulnak látták abban az esetben is, amikor például

- A. József kulák, akinek földje a termelőszövetkezettel határos volt, az oda járó dolgozóknak megtiltotta, hogy a földjén keresztül vezető földutat használják.²⁵

Szankcionáltságát tekintve az alapbüntetésen túl a törvény azt is lehetővé tette, hogy a termelőszövetkezet elleni (= „a népi demokrácia elleni”) izgatás elkövetőjével szemben a bíróság teljes vagy részleges vagyonekobzást is alkalmazhasson. Sőt, ezen túlmenően a bíróság ítélete alapján még ki is lehetett utasítani az elítéltet abból a községből, ahol a cselekményét elkövette.

Nem hozta könnyű helyzetbe az államvédelmi szerveket, de a bíróságokat sem az 1953-as év első fele, amikor a kulákság büntetőpolitikai megítélésének éppen aktuális párthatározatait kívánták értelmezni. Március 4-i dátummal látott napvilágot a Titkárság határozata a kuláklisák elkészítéséről és a kulákság elleni további harc kérdéseiről, majd a júniusi határozat, amelynek egy terjedelmes része foglalkozott a mezőgazdaság problémáival. Márciusban még az volt a politikai álláspont, hogy – a kuláklisákra indokolatlanul felkerült 11 074 személy törlése mellett – a kulákság változatlanul ellenséges kategória: „kihasználva a párt- és tanácsszerveink munkájában mutatkozó opportunistá hibákat és

rendelkezést.

²⁴ BHÖ 31. pont d) alpontja.

²⁵ Nem anyagi jogi probléma, de büntetőeljárás szempontból érdekesen alakult a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos jogi procedúra: „Ha a tsz elleni izgatást nem ellenséges osztályhelyzetű személyek követték el, ilyen esetekben a nyomozati és vizsgálati szerveknek különösen fontos feladata annak a megállapítása, hogy ki az, aki az elkövetőt felbujtotta, illetőleg az elkövető tagja-e valamilyen ellenséges szervezetnek vagy csoportnak. A demokrácia elleni szervezkedéseknek ugyanis nem egy esetben módszere az ellenséges agitáció és propaganda útján kifejtett aknamunka. Amennyiben a nem ellenséges osztályhelyzetű elkövetőn keresztül felderíthető volt ellenséges csoportosulás vagy szervezet, mérlegelhető, hogy annak egyes olyan tagjai, akik nem követtek el súlyos bűncselekményeket, mentesüljenek a felelősségre vonás alól. A nevelő módszer alkalmazására módot ad a Bt. 56. §-a, mely kötelezően előírja, hogy a büntetés kiszabását mellőzni kell, ha az elkövető vagy a cselekmény a társadalomra nem veszélyes, vagy az elkövetett cselekmény jelentéktelen. (...) A nem ellenséges osztályhelyzetű elkövető (tsz ellen izgató) cselekményével kapcsolatban azt is meg kell vizsgálni, hogy cselekményét milyen körülmények között követte el, milyenek személyi körülményei, környezete, munkához és munkatársaihoz való viszonya, hogyan teljesíti állampolgári kötelességeit, valamint meg kell állapítani az ügyben tanúként szereplő személyekkel való viszonyának jellegét is. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése során államunk parasztpolitikájának változatlanul elvei: az önkéntesség és a fokozatosság. A dolgozó parasztnak a tsz-szel szembeni idegenkedését kifejezésre juttató megnyilvánulási ellen helytelen módszer adminisztratív beavatkozásokkal harcolni a meggyőzés fegyvere helyett. (...) A tsz elleni izgatási ügyek felszámolása során fokozott követelmény a büntetőeljárás gyorsasága, az ellenségnek egy percnyi lélegztvételt sem szabad engedni és könyörtelenül alkalmazni kell velük szemben a törvények szigorát. A gyorsaság és a keménység növeli a dolgozó parasztnak bizalmát a kormányunk politikájára, erősíti a munkás-paraszt szövetséget.” Barna, 50.;

Az 1954 és 1959 között szervezkedés (izgatás) miatt elítéltek számát egyébként az alábbi táblázat tartalmazza:

1954	262	(372)	1957	628	(1145)
1955	232	(839)	1958	2844	(2807)
1956	119	(606)	1959	657	(608)

Lásd: FINSZTER Géza: *Az állambiztonsági vizsgálati szervek szerepe az ellenforradalom elleni harcban, az állam- és közbiztonság helyreállításában.* In: Történeti hűséggel, politikai felelősséggel. Az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága elméleti tanácskozása (1982. június 16.) VI. BM Könyvkiadó, 1985. 39.

baloldali túlkapasokat, igyekeznek megtartani a dolgozó parasztközöi befolyásukat és szorosán összefonódva a vereséget szenvedett klerikális reakcióval, a volt tőkés elemekkel, valamint egyéb spekulánsokkal, akadályozzák a mezőgazdaság szocialista átszervezését”.²⁶ A júniusi határozat viszont – a korábbiakhoz képest – szinte védelmébe veszi az addig ellenségként számon tartott paraszti réteget: „A kulákság korlátozásának és elszigetelésének politikáját folytatva meg kell szüntetni a kulákok zaklatását. Ennek érdekében meg kell szüntetni a kuláklisát is. Az új begyűjtési rendszerben csökkenteni kell a kulákgazdaságok beadási kötelezettségét s hasonlóképpen adózási terhelését is.”²⁷

A belügyi szervek viszont gyakorlatilag nem reagáltak az irányváltásból adódó új feladatokra és az ellenségkép változatlan fenntartásával, a júniusi határozat előtti helyzetnek megfelelően folytatták a harcot a „mezőgazdasági aknamunka elhárításáért”. A kuláklisák eltörlésével a kulák-kérdés nem került le napirendről. A pártvezetés sztálinista része továbbra is úgy gondolta, hogy a kulákság elleni harc állandó feladat: Rákosiék mindent megtettek azért, hogy a kulákokkal szembeni gyűlöletet tovább szítsák. Állandóan hangoztatták, hogy korlátozni kell a politikai befolyásukat, s nem szabad bevenni őket a tanács szerveibe, valamint továbbra sem lehetnek termelőszövetkezeti vagy földműves-szövetkezeti tagok.²⁸

Emlékeztet, hogy az Államvédelmi Hatóság I. (hálózati) Főosztály Szabotázselhárító Osztálya 1951-ben vált három, ipari, mezőgazdasági és közlekedési osztályokra. Az 1953-ban összevont belügyminisztériumban már csak egy szabotázs-elhárító osztály működött, de aztán ezekből is gyorsan kivált a mezőgazdasági szabotázs-elhárítás. A kulákság mint ellenséges kategória 1953 őszén két belügyminiszteri utasításban is a belső ellenséges elhárítás fő célpontja. Gerő Ernő belügyminiszter 1953 szeptemberében fontosnak tartotta, hogy az őszi betakarítása munkákra tekintettel a mezőgazdasági szektorban újra szabályozza az ellenség aknamunkájának elhárításával kapcsolatos feladatokat.²⁹ Ebben a júniusi határozatot úgy értelmezte, hogy a beadási kötelezettség csökkentése, a beadási és adóhátralékok eltörlése, sőt, az árleszállítások³⁰ is csupán a „falu dolgozóinak” nyújtott segítség. A dolgozó nép életszínvonalának érdekében tett intézkedéseket viszont „az imperialisták és magyarországi ügynökeik nem nézték és nem nézik tétlenül”. Tudják ugyanis, hogy a kormány-program végrehajtása „népi demokráciánk további erősödését, a munkás-paraszt szövetség elmélyülését és a béketábor erősítését jelenti”. Kik az imperialista hírszerzők azon magyarországi ügynökei, akiket a termelőszövetkezetek bomlasztására és a begyűjtés, a mezőgazdasági munkák szabotálására aktivizálnak? A horthysta tiszték, csendőrök, a klerikális reakció, a szektások, de első helyen – természetesen – a kulákság. Milyen eszközökkel fejtik ki aknamunkájukat? Álhíreket és különféle rágalmatokat terjesztenek, igyekeznek a párt és a kormány intézkedéseit félremagyarázni, értelmükből kiforgatni, de nem riadnak vissza a megfélemlítés alkalmazásától, a tettelegességtől, a terror és diverziós

²⁶ Lásd: A Titkárság határozata a kuláklisák elkészítéséről és a kulákság elleni harc irányelveiről. 1953. március 4. In: MDP határozatai. i. m.: 183.

²⁷ Lásd: A Központi Vezetőség határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról. (1953. június 27-28.) In: MDP határozatai, 200.

²⁸ Lásd: Varga Zsuzsanna „Kulákok - kuláklisák nélkül” című konferencia-előadását. Ismerteti: GYÖRGYI Csaba - SOMOGYI László: „Kíméletlenül harcoljunk az osztályellenesség ellen!”: Kuláklisáadás, kuláksors Magyarországon, Budapest, 2012. június 22. Levéltári Szemle, 2012. 3. 93

²⁹ Belügyminiszter 2. sz. utasítása az ellenség aknamunkájának elhárításáról a mezőgazdaságban. 1953. szeptember 16. BM KI Parancsgyűjtemény [a továbbiakban: Pgy.]. 24. d. 84-25833/1953.

³⁰ 1047/1953. (IX. 6.) Mt. sz. hat. az árleszállításokról

cselekmények elkövetésétől sem. Provokációkat szerveznek és röpcédulákat terjesztenek. (Nem véletlen, hogy egy hónappal később terjedelmes belügyminiszter-helyettesi parancs hívja fel a valamennyi beosztott figyelmét, hogyan harcoljon az ellenséges röpiratok terjesztése ellen.³¹) A kulákság szabotálja a mezőgazdasági munkák elvégzését, a szövetkezetből való kilépésre bujtogatnak és arra, hogy a dolgozó parasztok, a szövetkezeti tagok ne szántsanak, ne vessenek, beszolgáltatási kötelezettségeiket ne teljesítsék.

A belügyminiszter rosszallását fejezte ki, hogy az államvédelmi és a rendőri szervek, főképpen pedig a mezőgazdasági szabotázs-elhárítást végző operatív beosztottak inkább csak a megtörtént esetek után végeznek nyomozati munkát, minthogy előzetesen felderítenék az ellenséges kontingenseket, aknamunkájuk módszereit és irányait. Ezért az utasítás a prevencióra szólítja fel elsősorban a megyei főosztályvezetőket: fokozzák a hálózati operatív munkát a belső reakciós elemek tevékenységének felderítésére, létesítsenek tömeginformátor hálózatot³² és ezt fogják össze rezidentúrákba. Azokkal szemben azonban, akik bár ellenséges tevékenységet folytatnak, de nem osztályidegen elemek, a nevelés, a meggyőzés eszközeit kell alkalmazni. Ez abból állt, hogy a rendőrparancsnokok – a járási osztályvezetők engedélye alapján – figyelmezteti ezeket a személyeket, hogy „hagyjanak fel ellenséges tevékenységükkel, ne hagyják magukat az osztályellenség által felhasználni”, mert ha folytatják ezen tevékenységüket, akkor a törvény szigorával fognak velük szemben eljárni. A feladat súlyánál fogva a minisztérium nem tartotta elegendőnek, hogy a mezőgazdasági szabotázs-elhárító munkát végzők mellett valamennyi államvédelmi és rendőrségi operatív hálózati munkát végző beosztott feladatává tette az elhárító munkát a mezőgazdaság vonalán, de a Határőrség és a katonai elhárítás szerveit is utasította, hogy civil hálózatukat irányítsák a mezőgazdasági aknamunka felderítésére és megelőzésére.

A totális elhárítási rendszer aktív működésére lehet a tíz nappal később kiadott, újabb miniszteri utasításból³³ lehet következtetni. Eszerint a minisztérium fontos információk birtokába jutott, miszerint előrehaladott szervezkedés keretében az osztályellenség 1953. október 1-én nyílt, ellenséges provokációkra készül a termelőszövetkezet mozgalom felbomlasztása céljából. E nagy jelentőségű esetre tekintettel a felderítés és az operatív félbeszakítás feladatait a minisztérium új irányítási keretek között kívánta megoldani. Azonnali hatállyal egy vezető törzset – Györe József miniszter-helyettes irányítása alatt – és annak alárendelt operatív bizottságot hoztak létre a minisztériumban. A megyei vezetőket utasította a miniszter, hogy sűrítsék az ügynökségekkel való találkozást, további ügynökök beszerzésével pedig erősítsék meg a hálózatot. A jelentések azonnali feldolgozásán túl különösen elsőbbsége volt azoknak az adatoknak, amelyek terror-cselekményekre vagy diverzió elkövetésére utalnak. A IV. (belső reakció-elhárító) és V. (ipari szabotázs-elhárító) osztály vezetői utazó ügynököket küldtek ki és aktivizálták a volt Kiszgazdapárt, a Parasztpárt, az egyház és a mezőgazdaság vonalán dolgozó ügynököket, továbbá a volt katonatiszt ügynökeiket is. Az ellenséges tartalmú röpcédulák összegyűjtésére a rendőri-karhatalmi erők mellett – a helyi pártbizottságon keresztül – igénybe lehetett venni a pártszervezetek

³¹ Belügyminiszter első helyettesének 2. sz. parancsa az illegális röpiratok terjesztésének megakadályozására. 1953. október 15. BM KI Pgy. 25. d. II-4285/1953.

³² Informátor: a perifériális felderítési lehetőséggel rendelkező hálózati személy elnevezése. A totális elhárítás időszakában – amelyet a kül- és belpolitikai helyzet határozott meg – az informátorok képezték a tömeghálózatot. Lásd: GERGELY Attila (szerk.): *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*, BM Könyvkiadó, h. n., 1980. 82.

³³ Belügyminiszter 3. sz. utasítása a mezőgazdaság területén folytatott elhárító munka fokozásáról. 1953. szeptember 26. BM KI Pgy. 24. d. 84-26681/1953.

és a tömegszervezetek aktivistáit is. A már megtörtént cselekmények kivizsgálására a helyi szervek hozzanak létre – gépjárművel is ellátott – készségi csoportokat. Ellenséges provokációk és csoportosulások esetén a karhatalom bevetésére csak a megyei vezetés jelenlétében kerülhet sor, de fegyverhasználatot ebben az esetben is csak a Belügyminiszter rendelhet el.

Hogy mennyire tekintette megbízhatónak a minisztérium az utasítás kiadásának alapjául szolgáló információkat azt jelzi az is, hogy 1953. október 1-je 00 órától október 3-a 24 óráig a rendőri és a polgári szolgálat részére fokozott szolgálatot rendelt el az utasítás, a létszámihiánnyal küszködő, kis létszámú rendőrségi őrsöket pedig a megyei állományból kellett kiegészíteni. Az operatív információs jelentések tanúsága szerint 1953. október 1-én sem tömegmegmozdulás, sem terrorista vagy szabotázs-cselekmény nem következett be az ország területén, de még termelőszövetkezetek feloszlásának kísérletéről sem érkezett jelentés. Tehát vagy a totális elhárítás preventív hálózati szervei működtek visszatartó technikáikkal igen hatásosan, vagy a megmozdulásról szóló információk voltak alaptalanok, de mindenesetre 1954. október 1-e operatív (és termelőszövetkezeti) szempontból eseménytelennek bizonyult.

Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy mindig dezinformáció nyomán lépett működésbe az operatív elhárítás, de annak, hogy a politikai ingadozások hogyan bizonytalanították el az állambiztonsági szerveket, a következő eset is jelét adja. A Begyűjtési Minisztérium dokumentumai között maradt fenn az a jelentés, amely a Dány községben kialakult helyzetről tájékoztatta a minisztert. Az új kormányprogram után röpcédulák terjedtek a faluban, amelyek a beszolgáltatás megtagadására szólítottak fel, a kommunistákat pedig akasztással fenyegették. Később híre ment, hogy azért sem érdemes beszolgáltatni, mert augusztus elején megérkeznek az angolok és más világ lesz (...) Általános hangulattá vált a faluban, hogy a beszolgáltatás teljesítése székelyen. Így aztán senki nem vette szívesen, ha a beadást mégis teljesítőket az úttörők „szokás szerint” felköszöntötték. A tanács próbálkozott ugyan a hangadók elszámoltatásával, ám erre a végrehajtó munkára „még a cigányok sem jelentkeztek”. Jó néhány gazda az előírásokat megszegve nem az ellenőrzött cséplőgépnél végezte a cséplést. Figyelmeztették ugyan őket, hogy a beadást nem teljesítők, illetve a „zug-cséplők” nem kapnak majd őrleési engedélyt, de erre azt felelték: „van darálónk, a háború alatt is otthon darált gabonából süttünk kenyeret!” Végül a községben megjelent egy ÁVH-s nyomozó, de az illetékeseknek azt jelentette, hogy bár világos előtte, kik a szervezők, de nem járhat el, mert „a BM leállította a kemény akciókat”.³⁴

Hasonlóképpen ellentmondásos a Jelentés alapján összeállítható Csongrád megyei helyzet is. 1953 őszén adta át Nagy Imrének a Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkársága azt a dokumentumot, amelyben országosan feldolgozták a még a 0046/1952. sz. minisztertanácsi rendelet alapján összeállított kulákklisták adatait³⁵. Ebből kiderül, hogy Bács-Kiskun, és Szolnok megye után Csongrád megyében tartották nyilván a legtöbb kulákot: az országosan regisztrált 69 199-ből 5 897-en éltek itt, ami 8,3 %-ot jelentett. Közülük 5 064-en éltek községben (85,8 %), községen kívül (tanyán) pedig 833 (14,2 %). A kulákként számon tartottak közül azonban csak 4 878 (82,7 %) volt valóban földműves, volt köztük iparos (89 – 1,5 %), orvos, ügyvéd, alkalmazott, nyugdíjas (315 – 5,4 %) illetve kereskedő, koc-

³⁴ Szehr Gyula feljegyzése Tisza József miniszterhez. 1953. július 31. Idézi: ERDMANN, 1992. 197.

³⁵ Varga András, a Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkársága Vezetőjének kimutatása Nagy Imre miniszterelnöknek a kulákklisták statisztikai feldolgozásáról. 1953. november 20. MOL XIX-A-2-z 0046/1953. BM Ücs. Közli: Kávási, 1992. 134-148.

máros, molnár, egyéb (615 – 10,4 %). Míg ezek 1948-ban összesen 9 567 alkalmazottat tartottak, addig ez 1952-re ennek alig egy százalékára csökkent (105). Negyedére – 227 657 kat. holdról 63 385-re – csökkent a megyében a kulák földterület teljes nagysága. Ebből 1952-re 4 100-an (69,5 %) rendelkeztek 0-15 hold közötti földterülettel, 906-an (15,4 %) 15 és 25 hold közöttivel, míg 891-nek (15,1 %) volt 25 hold fölötti nagyságú földje. A földterülettel egyáltalán nem rendelkező, de kulákként nyilvántartottak száma a megyében az 1948-as 72-ről 1952-re 2 137-re nőtt.

A Jugoszláviával szembeni ellenséges helyzetből adódó külső fenyegetettség mellett tehát ez az a speciális társadalmi csoport³⁶, amelyet „legjelentősebb belső ellenséges kategória”-ként tartott számon az ötvenes évek elején a Belügyminisztérium Csongrád megyei Főosztálya³⁷, miközben a kormánynak szóló beszámoló 5 897-es számához képest a Jelentés ugyanebben az időben csupán 3 500 kulákot tartott számon.

Csongrád megyében a VI. (mezőgazdasági szabotázs-elhárító) osztály munkájának jelentősége a mezőgazdaság fejlesztéséről szóló párt- és kormányhatározatok után különösen előtérbe került – állapította meg a Jelentés. Egy, a kollégium elé került előterjesztés ezt országosan azzal indokolta, hogy ekkoriban általában véve is fokozódott az ellenséges elemeknek a termelőszövetkezetek bomlasztására irányuló aknamunkája. Az „ellenséges eszmei áramlatok képviselői” igyekeztek megakadályozni a termelés zavartalanságát, a mezőgazdaság szocialista átszervezését, sőt, nagy számban hatoltak be a mezőgazdaságot irányító központi szervekbe is.³⁸

A Jelentés ugyanakkor azt is kifogásolta, hogy a fokozott feladatok szabta követelményeknek az osztály mégsem tud eleget tenni, mivel nem rendelkezik megfelelő számú és minőségű ügynökséggel. Az osztály ennek ellenére sikereket tud felmutatni, amit néhány példával kívánt érzékeltetni. Így hálózati munka eredményeképpen 1954. első felében hét személyt helyeztek előzetes letartóztatásba, köztük Brunner Tibor volt uradalmi intéző, aki a Joint³⁹ mezőgazdasági szakembere volt, valamint Brydl Gyula volt uradalmi ispán, akik – a Jelentés szerint – „a pankotai állami gazdaságban tudatosan elkövetett kártévő és szabotázs cselekményükkel 15 millió forintos kárt okoztak”. Ügyükben hálózati és vizsgálati anyagokat gyűjtöttek össze, és azt állapították meg, hogy „hozzájuk hasonló egyéb

³⁶ A korabeli kémhíztéria és a kulákküldözés összekeverésének nem ritka eseteit jól illusztrálja BÁLINT László: *Mórahalmi kistgazda kémek*. In: uő.: *Különös szervezkedések Szegeden és környékén 1945-1953*. Belvedere, Szeged, 2005. 177-206.

³⁷ A BM 1953. április 22-én iktatott, az osztályidegeneket elemző kimutatása szerint vidéken összesen 81 451 fő ellenséget regisztráltak. Ebből Szegeden 1 910 (1 606 férfi, 304 nő), Csongrád megyében pedig 6 915 (5 663 férfi, 1 252 nő). Kimutatás osztályidegen elemekről. BM KI IV. Közrendészeti Főosztály és szerveinek iratai 42. d. 1953/143.

³⁸ Előterjesztés a mezőgazdasági elhárító osztály feladatköréről. 1954. január 12. BM KI 106-1-20. Kollégiumi ülések. 540.

³⁹ Joint (Distribution Committee) – a II. világháború kitérése után nemzetközivé vált szervezet a háború sújtotta zsidók megsegítésére. Megemlézése nyilván a cionista vonal figyelemmel kísérése miatt volt lényeges. A Jelentés más részén közölt információk szerint: „Az osztály aktívan foglalkozik a volt cionistákkal is, valamint azon személyekkel, akik az izraeli követséggel tartanak fenn kapcsolatot. Az osztály rendelkezik olyan adatokkal, mely szerint Makó városában kb. 60 személy rendelkezik elővizummal Izraelbe való kivándorlás céljából. Ezen személyek közül szervezést fogunk eszközölni annak érdekében, hogy az izraeli követségen keresztül majd kijuttassunk Izraelbe.” Ezzel összefüggésben figyelemre méltó tény, hogy 1947 és 1953 között a belügyi szervek egyáltalán nem engedélyeztek legális kivándorlást, majd 1953-ban 135-öt, 1954-ben pedig 1 099-et. Lásd: Tóth Pál Péter: *Népességmozgások Magyarországon a XIX. és XX. Században*. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. SZCSM, Budapest, 2001. 36.

ellenséges elemek befurakodtak a megyében lévő szocialista szektorokba és ott bomlasztó munkát végeznek, szabotázs és kártevés útján”. Ugyancsak hálózati jelentések alapján látta az osztály bizonyítottan azt is, hogy több állami gazdaságban folyik ellenséges tevékenység. Például az algyői tangazdaságban, ahol Hámori Mátyás volt uradalmi intéző és társai a „gazdaság vezető posztjait volt horthysta tisztekkel és egyéb volt vezetőkkel töltötték meg”. (Említésre méltó adat, hogy nagyjából ugyanezen tíz hónap alatt – 1953. július 1-től 1954. május 1-ig – az országosan letartóztatott 254 főnek 5 %-a, azaz 11 fő volt kulák⁴⁰.)

Sajnálattal állapította meg a Jelentés további része, hogy a mezőgazdasági osztály több állami gazdaságban, állami gépállomáson, termelészövetkezetben nem rendelkezik hálózattal – ahogyan ezt az említett pankotai állami gazdaság esete is mutatta –, és ennek következtében az ellenséges tevékenységet kifejtő személyek „felsőbb kapcsolatait” sem sikerült felderíteni. E komoly hiányosságnak a felszámolása valamint és az ellenséges elemeknek a szocialista szektorokban folytatott kártevő és szabotázmunkája felderítése érdekében azt vette tervbe a Főosztály, hogy azokban az állami gazdaságokban, állami gépállomásokon és téeszekben, ahol még nincs megfelelő hálózatuk, minőségi hálózatot hoznak létre, elsősorban az ott dolgozó szakemberek beszerzésével. A beszerzéseket azokból a kontingensekből akarták végrehajtani, amelyek egyébként is jó kapcsolattal, megfelelő tekintéllyel és hírszerző lehetőséggel rendelkeznek az ellenséges elemek között. (A Jelentésnek ez a része szinte megismételte az államvédelmi szervek hálózati munkájáról szóló, a miniszterhelyettes által 1953. augusztusában benyújtott előterjesztés vonatkozó megállapításait: „Fontos mezőgazdasági csúciszervek, állami gazdaságok, gépállomások, termelészövetkezeti csoportok hálózati biztosítása nincs megszervezve. Nem ismerik az ellenség tevékenységét a mezőgazdaság különböző területein, nincsenek felderítve az ellenséges elemek, ezek tevékenysége nincs megakadályozva megfelelő ügynökséggel. A kulákság körében megfelelő hálózattal nem rendelkeznek.”⁴¹)

A Főosztály maga is végzett vizsgálatokat a kulák elemek koncentrációjára vonatkozóan Csongrád megyében, és elemezte a közöttük kialakított ügynöki hálózat elhelyezkedését is. Ugyanis azokat a kulákokat – vagy egyéb osztályidegen személyeket – is hálózati megfigyelés alá akarták vonni, akikről olyan információt szerzett a mezőgazdasági szabotázs-elhárítás, hogy a termelészövetkezetből való kilépések érdekében propagandát folytattak. Ezek mellé az ellenséges elemek mellé ügynökök beszervezést kezdeményezték és fokozott operatív munkát folytattak tevékenységük felderítésére. A vizsgálat alapján megállapították azt is, hogy sok olyan kulák van még, aki hálózati megfigyelés nélkül maradt. Ezért már 1954. második félévére a hálózati apparátus bővítését tervezték a kulákok körében széles kapcsolatokkal rendelkező egyének beszerzésével. Ezt a hálózatot főként a kulákoknak a jobboldali FKGP tagokkal valamint az egyházakkal kialakult jó kapcsolataira támaszkodva tervezték elérni, hiszen – vélekedett a Jelentés – őket korábban is fel tudták használni az ellenséges tevékenységek leleplezésére. A megyei ellenséges kategóriák beszerzésével összefüggésben érdemes megnézni az 1953. augusztusi miniszterhelyettesi előterjesztést az ellenséges kontingensbe országosan beszervezett ügynökségek adatairól:⁴²

⁴⁰ Lásd: Jelentés a Vizsgálati főosztály munkájáról. 1954. június 18. BM KI 106-1-30. Kollégiumi ülések, 842.

⁴¹ Lásd: Jelentés az államvédelmi szervek hálózati munkájáról. 1953. augusztus 31. BM KI 106-1-12. Kollégiumi ülések. 150.

⁴² Uo. 149.

	ügynök	rezidens
Egyházi személy:	178	45
Kulák:	493	42
Jobboldali szociáldemokrata	286	81
Jobboldali kisgazda	184	40
Trockista	31	1
Volt horthysta fegyveres erők tagja	796	122
Volt uralkodó osztály tagja	145	12
Összesen:	2113	343

Egyébként nem csak a mezőgazdasági elhárítás területén volt gondja a Főosztálynak, hogy lassú ütemben történt a hálózat építése. Az osztály általában a szocialista szektorokban és az ellenséges kategóriák között nem rendelkezett az igényeiknek megfelelő számú rezidenssel, ezért a hálózattal való kapcsolattartást problémásnak tartották – ezzel magyarázták a sok meghiúsult találkozót is. Az ügynökök hírszerző lehetőségét – saját bevallásuk szerint is – teljes egészében nem használták ki, és kevés a megfelelő minőségű ügynökség a kulákok között. Ezért az 1954-es év második féléves terve egyik legfontosabb feladatának tartotta a Jelentés, hogy e hiányosság kiküszöbölésével továbbra is foglalkozni kell.

Kevesellték a konspirált és találkozási lakások számát is, ami azért is tartottak veszélyesnek, mivel „így a szabadban lefolytatott találkozásokon az ügynökség tagjai nem kapnak megfelelő szakmai és politikai nevelést”. Az osztály 49 ügynökkel, 164 informátorral, 27 rezidenssel és 12 találkozási lakással rendelkezett. Ez az országos átlaghoz illetve a megyei Főosztály egyéb szerveiéhez képest jónak mondható. Az államvédelmi szervek ügynökségének 1953. augusztus 1-jei összállapotát ugyanis a következő adatok jellemezték:⁴³

Az ügynökség összlétszáma:	45 521 fő
Ügynök:	5 556
Rezidens:	5 027
Informátor:	33 036
Konspirált- és találkozó lakás:	1 902

A Belügyminisztérium a Csongrád megye Jelentés értékelésében is a hálózatépítés lassúságát emelte ki a mezőgazdasági elhárító munka legfontosabb hiányosságaként, valamint azt, hogy a mezőgazdasági szervezetekben már elhelyezett hálózat sincs eléggé „céltudatosan ráállítva az ellenséges elemek aknamunkájának felderítésére”. Az Utasításban ezért Csongrád megyei Főosztály mezőgazdasági elhárító munkája fő céljául jelöli ki a mezőgazdaság szocialista szektorának az ellenség elleni védelmét, operatív biztosítását, melynek során javasolja az operatív kombinációk⁴⁴ szélesebb körben történő alkalmazását.

⁴³ Jelentés az államvédelmi szervek hálózati munkájáról. 1953. augusztus 31. BM KI 106-1-12. Kollégiumi ülések. 149.

⁴⁴ Operatív kombináció: Tervszerű operatív intézkedések egyidejű, vagy sorozatos, egymás utáni alkalmazása egy, minőségileg új operatív helyzet elérése céljából. A kombinációban egy vagy több titkos nyomozati (operatív) eszköz kerül alkalmazásra, hogy egymás hatásfokát növeljék. Lásd: Állambiztonsági kézikönyv. 143.

Az már az 1956-os forradalom időszakához tartozó történet, hogy a kulákokat tették felelőssé a termelőszövetkezetek felbomlásáért, majd később azért is, ha a továbbműködő termelőszövetkezetek gyenge eredményt értek el, vagy eltértek az úgynevezett alapszabályszerű gazdálkodástól. Ugyanakkor 1956 után Kádárék számos intézkedéssel törekedtek arra, hogy kiegyezzenek a stratégiai készletekkel rendelkező parasztsággal. Az 1959 tavaszán jogi formába öntött termelőszövetkezeti alapszabály lehetővé tette nemcsak a „kizsákmányolók” belépését a termelőszövetkezetbe, hanem azt is, hogy két év után a vezetőségbe is bekerülhessenek. Ezzel a kádári vezetés elismerte, hogy szükség van e réteg szaktudására, szorgalmára, s lehetőséget adott arra, hogy a volt kulákok a helyi társadalomban fokozatosan visszaszerezzék az 1950-es évek első felében elvesztett helyüket.

Mindez természetesen nem jelentette az ideológiai megítélés alapvető megváltozását. Eszerint ugyanis az osztályharc, a tulajdonviszonyok átalakítása következtében gyökeresen megváltozik a kulákok osztályhelyzete: mindahányan dolgozók lesznek. Vagyis a dolgozó nép úgy semmisíti meg az ellenséget, hogy az egykor ellenséges személyeket befogadják a politikai közösségbe. Legalábbis ez volt az ellenségeskedés eszmei végkimenetele a kommunista képzeletben.⁴⁵

⁴⁵ Lásd: BOLGÁR Dániel: A kulákküldözés fogalomtörténeti vetülete. *Múltunk*, 2011/2. 292.